

М. А. САМСОНАВА

Магілёў, МДУ імя А. А. Куляшова

АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ ПРЫСЛОЎІ Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ А. РАЗАНАВА

Многія аказіянальныя прыслоўі А. Разанавы ўяўляюць сабой рэалізацыю прадуктыўных тыпаў словаўтваральных мадэляў, забяспечваючы пры гэтым сэнсавую празрыстасць. Пацвярджаннем гэтага можа стаць шырокае распаўсюджанне прыслоўяў і безасабова-прэдыкатыўных слоў на *-а*, утвораных афіксальнымі спосабамі (пераважна суфіксальным) ад асноў узуальных або аказіянальных прыметнікаў і прыслоўяў. Сярод аказіянальных прыслоўяў А. Разанавы можна выдзеліць наступныя групы: 1) прыслоўі, утвораныя ад асноў прыметнікаў: а) прыслоўі, якія матывуюцца прыметнікамі; б) прыслоўі, якія матывуюцца назоўнікамі; в) прыслоўі, якія матывуюцца дзеясловамі; 2) прыслоўі, утвораныя ад асноў прыслоўяў; 3) прыслоўі, утвораныя ад словазлучэнняў; 4) прыслоўі, утвораныя паўтограм слоў; 5) прыслоўі, утвораныя аб'яднаннем дзвюх (і больш) утваральных асноў, часткі якіх могуць накладвацца адна на адну і ўтвараць агульную частку новай лексемы або ўстаўляцца адна ў адну.

1. Прыслоўі, утвораныя ад асноў прыметнікаў, сярод якіх можна выдзеліць наступныя падгрупы: **а) прыслоўі, якія матывуюцца прыметнікамі.** У паэзіі А. Разанавы высокапрадуктыўным з'яўляецца тып словаўтварэння прыслоўяў, утвораных афіксальнымі спосабамі, суадносных з узуальнымі і аказіянальнымі прыметнікамі: *неспатольна* (ад аказіянальнага прыметніка *неспатольны* + *-а*; 'неспагадліва, неспачувальна; няўцешна') суадносіцца з узуальным прыметнікам *беспатольны* [1, с. 369]: *Бяры, капай... – і я зямлю капаю, усё глыбей, усё больш неспатольна і сам знікаю ў глыбіні зямной...* [2, с. 142]; *нядрэмна* (ад *нядрэмны* + *-а*; 'уважліва, пільна'): *Утойваюць мур, сцярожкі бор таемны да іншае пары яго імя нядрэмна* [2, с. 59]; *бязважка* (ад *бязважкі* + *-а*; 'лёгка, павольна'): *У вышыні высока і безважка цякуць і не спыняюцца аблокі...* [2, с. 132]; *безбалесна* (ад *безбалесны* + *-а*; 'без болю'): *Я зноў ступіў – і ў ззянні апынуўся. Ім ахінуты, сам сябе не меў, бы раставала цела безбалесна...* [2, с. 169]; *па-стараверску* (ад *па-* + *стараверскі* + *-у*) суадносіцца з прыметнікам *стараверскі* 'які мае адносіны да стараверства, старавера' [3, с. 306]: *...і разам з тым "па-стараверску" застаецца на аднойчы абраным баку...* [2, с. 389]; **б) прыслоўі, якія матывуюцца назоўнікамі.** Да гэтай падгрупы адносяцца прыслоўі, адзначаныя словаўтваральным сінкрэтызмам: множнасць матывацыі такіх лексем дазваляе ідэнтыфікаваць іх не толькі ў атрыбутыўным (фармальныя суадносіны

з адсубстантыўнымі прыметнікамі), але і ў прадметным ключы (семантычная сувязь з назоўнікамі): *хрустальна* (ад *хрустальны* + *-а*; 'падобна звону хрусталу'): ...*калі б, паміраючы, дрэвы не слалі сваё цяпло, калі б не паілі нас ветрам у душныя ночы і дні, калі б не ішлі у нетры шурпатыя іх карані. О як хрустальна штогод звінела лісце і каралі...* [2, с. 39]; *адліжна* (ад *адліжны* + *-а*; 'звязана з адлігай'): *Не сплю. Адліжна. Поле туманіцца ў акне. Міжчасе – ў наваколлі. Міжчасе – ува мне* [2, с. 78]; *безгалоса* (ад *безгалосы* + *-а*; 'маўкліва, звязана з адсутнасцю гукаў, голасу'): *І не зашчэплены дзверы, а ў хаце маўкліва і безгалоса...* [2, с. 160]; *вяснова* (ад *вясновы* + *-а*; 'звязана з вясной'): *Вяснова мне не цвісці, як лотаці* [2, с. 186]; *па-вулічнаму* (ад *па-* + *вулічны* + *-аму*; 'па-размоўнаму, па-простаму'): *Колішні брыгадзір паляводчай брыгады Іван Шаўкаловіч, па-вулічнаму Гуговіч, казаў, што ён пражыве семдзесят два гады* [2, с. 262]; *па-барановому* (ад *па-* + *барановы* + *-аму*; 'супраціўляючыся руху, волакам): *Зацята, "па-барановому", барана ўпарціцца руху: яе валакуць, пераадольваючы яе натуру, яе супраціўленне, але якраз дзякуючы гэтай упартасці і гэтаму супраціўленню робіцца работа* [2, с. 393]; в) **прыслоўі, якія матывуюцца дзеясловамі.** Прыслоўі гэтай падгрупы утвораны ад прыметнікаў, якія абазначаюць прыкмету, цесна звязаную з дзеяннем ці станам як працэсам: *шчырма* (ад *шчыры* + *-ма*; 'шчыра, адкрыта, чыста-сардэчна') – сувязь на блізкасць да дзеяслова паказвае ўжыты ў кантэксце дзеяслоў *шчыраваць* [4, с. 424]: *Сама сабе не парадзіць, дзяўчына шчыруе шчырма...* [2, с. 38]; *сцярожка* (ад аказіянальнага прыметніка *сцярожкі* + *-а*; 'асцярожна, з аглядкай') суадносіцца з дзеясловам *сцерагчы* [3, с. 415]: *Але я сцярожка сачу наўкола* [2, с. 249]. Аказіянальныя ўтварэнні такога тыпу, створаныя па моўнай мадэлі, сумяшчаюць у сваёй семантыцы ўласцівае матывавальнаму прыметніку значэнне прыкметы са значэннем прыслоўя як часціны мовы.

2. Прыслоўі, утвораныя ад асноў прыслоўяў. У аўтара назіраецца асаблівае творчае пераасэнсаванне прыслоўя як зменнай часціны мовы насуперак нарматыўнаму падыходу, які сцвяржае нескланяльнасць, нязменнасць гэтай часціны мовы. Так, у прыслоўі *найпасля* (ад *най-* + *пасля*; 'пасля ўсяго') аўтар парушае словаўтваральную мадэль, утвараючы найвышэйшую ступень прыслоўя далучэннем прыстаўкі *най-* не да формы вышэйшай ступені якаснага прыслоўя, а да акалічнаснага прыслоўя, якое ступені параўнання не ўтварае; прыстаўка *най-* надае значэнне гранічнасці часу без указання на яго працягласць; прыслоўе *найпасля* ўступае ў антанімічныя адносіны з узуальным прыслоўем *найперш* 'перш за ўсё, у першую чаргу' [5, с. 253]: *Каб свет вяршыўся, мусіць быць найперш і найпасля калодзеж непарушаны, няведання калодзеж...* [2, с. 143]; *штовечару* (ад *штовечар* + *-у*) суадносіцца з прыслоўем *штовечар* 'кожны

вечар, кожным вечарам; з вечара ў вечар’ [4, с. 399]; *шторанку* (*што* + *ранак* + *-у*; ‘кожным ранкам’) утворана па аналогіі з прыслоўем *штораніцы* ‘кожную раніцу, кожнай раніцай’ [4, с. 401]: **Штовечару** *кладуся на зямлю, шторанку падымаюся, каб неяк прылегчы назусім і не падняцца: падведзен вынік, скончана жніво...* [2, с. 131]; *наводдалі* (ад *наводдаль* + *-і*) суадносіцца з прыслоўем *наводдаль* ‘на некаторай адлегласці; не вельмі далёка’ [5, с. 218]: **Наводдалі**, *вакол іх, блукаюць ваўчыныя зграі* [2, с. 272].

3. Прыслоўі, утвораныя ад словазлучэнняў. Да гэтай групы адносяцца складаныя прыслоўі, якія ўзніклі пры аснова- і словаскладанні, часам у спалучэнні з афіксацыяй: *насампраўдзе* (ад *на самай праўдзе*; ‘на самай справе, сапраўды’) створана па аналогіі з прыслоўем *насамрэч*: *Каб насампраўдзе прысутнічаць кожны раз тут...* [2, с. 191]; *праваруч* (ад *правая рука* + *-о*; ‘справа, па правую руку, па правы бок’) створана па аналогіі з прыслоўем *леваруч*, з якім уступае ў антанімічныя адносіны у кантэксце: *Побач са мной, леваруч, ступае драпежны звер, праваруч – непахібны робат, наперадзе ззяе сонца, ззаду чарнее цень* [2, с. 303]. Вобразнасць такіх лексем выяўляецца ў ёмістай і кампактнай форме, яны валодаюць багатымі кампрэсіўнымі магчымасцямі. Невыпадкова паэт стварае ўласныя індывідуальна-аўтарскія прыслоўі для замяшчэння неаднаслоўных канструкцый.

4. Прыслоўі, утвораныя паўторам слоў. Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на паўтор прыслоўяў як стылістычны сродак і сродак экспрэсіі тэкстаў: *Ціха-ціха насустрач, навольна-навольна, паварочваецца сланечнік* [2, с. 166]; *... калі карыты і ночвы прысвечаны сушы і толькі час-пачас асвечваюцца вадой, то човен начуе і днюе ў вадзе...* [2, с. 430] і інш. Лінгвісты адзначаюць, што мастацкі паўтор адрозніваецца ад міжвольнага наяўнасцю мэтавай усталёўкі на выразнасць тэксту, на яго рытміку, узмацненне эфекту, уключанасцю ў сістэму стылістычных фігур.

5. Прыслоўі, утвораныя аб’яднаннем дзвюх (і больш) уваральных асноў, часткі якіх могуць накладвацца адна на адну і ўтвараць агульную частку новай лексемы або ўстаўляцца адна ў адну. Прыслоўі гэтай групы выклікаюць асаблівую цікавасць, бо змяшчаюць у сабе яшчэ большую ступень імпліцытнасці, чым простыя аказіяналізмы: *глыбаста* (ад *глыбасты* + *-а*; ‘вельмі глыбока і ў той жа момант падобна глыбе’) – у аказіянальным прыметніку *глыбасты* адбываецца сумяшчэнне некалькіх лексічных значэнняў (*глыбокі* і *глыба*) у адным слове: *Хісталі ўздыбленыя далі, глыбаста білі ў небасхіл* [2, с. 10]; *знаўпроць* (ад *знаў* + */нас/упроць*) суадносіцца з лексічнымі значэннямі дзеяслова *знаць* і прыслоўя *насупроць*, у якім адбываецца выдаленне немарфемнага сегмента: *Схаваўся ў царкву ад дажджу: знянацку зірнулі знаўпроць святыя* [2, с. 123]; *данекуль* (ад *дакуль* + *аднекуль* + *некалі*) адно з маты-

вавальных прыслоўяў *дакуль* разрываецца і ў яго ўкліньваюцца асобныя літары (гукі) іншых матывавальных слоў *аднекуль* і *некалі*, пры гэтым утваральныя асновы накладвацца адна на адну і ўтвараць агульную частку новай лексемы *данекуль*: ...*зайсіці у неймавернае туды, адкуль ужо вярнуцца немагчыма... Хто сустракаўся – ўжо той не чужы. Праточыцца сутонне пад навейкі. Прад чалавекам зоркі і крыжы. Куды? – пытаўся. Ўсім было данекуль* [2, с. 180]. Пры аб'яднанні некалькіх слоў у адно ўзнікае складанае злучэнне лексічных значэнняў некалькіх утваральных асноў, звязаных у адно цэлае, насычанае важкім падтэкстам.

Некаторыя аказіянальныя прыслоўі, якія сустракаюцца ў паэзіі А. Разанава, могуць быць утвораны ад гутарковых слоў, іншыя з'яўляюцца індывідуальна-аўтарскімі. Размежаваць іх даволі складана, таму што мадэлі стварэння валодаюць у гутарковай мове практычна неабмежаванай прадуктыўнасцю. У выніку паэтычныя тэксты ўзбагачаюцца лексэмамі, якія займаюць прамежкавае становішча паміж індывідуальна-аўтарскімі лексэмамі і варыянтамі ўжо існуючых (дыялектных і (або) літаратурных) прыслоўяў (*штовечару, шторанку, наводдалі, данекуль, насампраўдзе* і інш.). У структурным плане аказіянальныя прыслоўі А. Разанава створаны пераважна па прадуктыўных словаўтваральных мадэлях, а іх семантычная структура ў большасці выпадкаў характарызуецца сэнсавай празрыстасцю, асаблівую цікавасць выклікаюць прыслоўі, створаныя па непрадуктыўных словаўтваральных мадэлях ад некалькіх утваральных асноў, бо змяшчаюць у сабе яшчэ большую ступень імпліцытнасці, чым простыя аказіяналізмы. Пашырэньне выяўленчых сродкаў за кошт індывідуальна-аўтарскіх прыслоўяў дэманструе багаты словаўтваральны патэнцыял беларускай мовы, яе здольнасць ствараць адзінкі, якія тонка і сапраўды дакладна перадаюць думку без залішніх слоўных затрат.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 1 / рэд. тома М. П. Лобан. – Мінск : БелСЭ, 1977. – 605 с.
2. Разанаў, А. Танец з вужакамі : выбранае / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 462 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 5. Кн. 1 / рэд. тома М. Р. Суднік. – Мінск : БелСЭ, 1983. – 663 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 5. Кн. 2 / рэд. тома М. Р. Суднік. – Мінск : БелСЭ, 1984. – 608 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. Т. 3 / рэд. тома П. М. Гапановіч. – Мінск : БелСЭ, 1979. – 672 с.